

ВІДТВОРЕННЯ ПРАГМАТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕКСТУ В ПЕРЕКЛАДІ

У статті розглянуто особливості прагматичної адаптації англомовних текстів, описано прийоми, які використовує перекладач для забезпечення адекватного розуміння реципієнтом реалій іноземного суспільства: експліціювання інформації, генералізація, конкретизація та ін. Наведено приклади та надано практичні рекомендації для перекладача.

Ключові слова: експліціювання інформації, прагматичний аспект, реципієнт.

Горішная Л.В. Воспроизведение прагматического потенциала текста в переводе. В статье рассмотрены особенности прагматической адаптации англоязычных текстов, описаны приемы, используемые переводчиком для обеспечения адекватного понимания реципиентом реалий иноязычного общества: эксплицирование информации, генерализация, конкретизация и др. Приводятся примеры, даются практические рекомендации для переводчика.

Ключевые слова: эксплицирование информации, прагматический аспект, реципиент.

Gorishna L.V. Rendering the pragmatics of a text in the translation. The article deals with the peculiarities of pragmatic adaptation of English texts. The means of explication which should be used by the translator to help the reader to understand the realities of the foreign society are described. Examples and practical recommendations for translators are given.

Keywords: explication of information, pragmatic aspect, recipient.

Прагматичний підхід до опису мовних явищ з'явився наприкінці 60-х років ХХ століття і сьогодні перебуває на стадії становлення, проте його вплив відчувають на собі всі галузі мовознавства, що й пояснює звернення лінгвістичних досліджень до тексту як одиниці опису прагматичного аспекту лінгвістики (Н.Ф. Алефіренко, Н.Д. Арутюнова, О.С. Ахманова, А.П. Мартинюк, О.А. Селіванова, Н.Б. Шведова, Ю.О. Юлуктенко та ін.).

Будь-який текст – це одиниця комунікації, що завжди має певну мету, тобто несе прагматичне навантаження, за відсутності якого ця одиниця втрачає властивості та статус комунікативної. Про прагматичний аспект в лінгвістиці відомо завдяки Ф. де Соссюру, який першим чітко сформулював положення про важливість співвідношення знака з іншими знаками в системі мови. Прагматика (з грецької *pragmatos* – праця) – галузь науки (семіотики, мовознавства), що вивчає функціонування мовних знаків у мовленні. Лінгвістична прагматика займається аспектами, що пов'язані із суб'єктом (автором) тексту та адресатом (читачем, реципієнтом) і головне – з їхньою взаємодією в акті комунікації [4: 64].

Найбільш релевантним для прагматики є призначення тексту, його інформативна та емоційна наповненість. Особлива увага звертається і на

стилістичні характеристики мови, які забезпечують найбільш успішне («адекватне») сприйняття тексту, зберігаючи його зрозумілість та інформативність. Для будь-якого аналізу в межах прагматики пріоритетним є твердження про діалогічність кожного мовного твору та неможливість існування монологу в чистому вигляді. Діалогічні відношення лежать в основі будь-якого мовлення та передбачають реакцію адресата у формі вербальної або невербальної поведінки.

Отже, будь-який текст є комунікативним, оскільки несе певне повідомлення, інформацію, що її реципієнту треба вичленити та зрозуміти. У процесі сприйняття інформації адресат пов'язується з текстом певними відношеннями, які називаються прагматичними. Ці відношення можуть мати різний характер, наприклад, інтелектуальний, коли текст служить для реципієнта лише джерелом знань про факти та події, що не стосуються його особисто та особливо його не зацікавлюють. Разом із тим отримана інформація може справити на читача і більш глибокий вплив: вона може зачепити його почуття, викликати певну емоційну реакцію, спонукати до дії. Здатність тексту досягати подібного комунікативного ефекту, викликати в реципієнта прагматичні ставлення до повідомлення, іншими словами, виконувати прагматичний вплив на одержувача інформації, називається прагматичним аспектом або прагматичним потенціалом (прагматикою) тексту.

Прагматичний потенціал тексту – результат вибору автором повідомлення змісту та способу його мовного вираження. Відповідно до комунікативного наміру мовець вибирає для передачі інформації мовні одиниці, що мають необхідне значення, як предметно-логічне, так і конотативне, та організує їх у висловлювання таким чином, щоб установити між ними необхідні смислові зв'язки. У результаті «створений текст набуває певного прагматичного потенціалу та забезпечує потрібний комунікативний вплив на реципієнта» [3: 318].

Прагматичний зв'язок читача з текстом залежить не лише від прагматики тексту, але й від того, що собою являє реципієнт, від його особистості, фонових знань, психічного стану та інших особливостей. Аналіз прагматики тексту дає можливість лише приблизно передбачити потенціальний комунікативний ефект тексту стосовно типового, «середньостатистичного» реципієнта.

Здійснення прагматичного впливу на реципієнта становить найважливішу частину будь-якої комунікації, зокрема міжмовної. Установлення необхідного прагматичного зв'язка читача перекладу з повідомленням значною мірою залежить від вибору перекладачем мовних засобів у створенні тексту перекладу.

На першому етапі перекладач виступає в ролі реципієнта повідомлення, намагається якомога повніше зрозуміти зміст тексту, тому він повинен мати ті самі фонові знання, що й «носії» мови, з якої здійснюється переклад. Отже, він повинен добре знати історію, культуру, літературу, звичаї, сучасне життя тих, хто розмовляє мовою оригіналу.

Як і в будь-якого реципієнта повідомлення, у перекладача виникає особисте ставлення до тексту, але в ролі посередника міжмовної комунікації

перекладач повинен утримуватися від суб'єктивної інтерпретації тексту, дотримуватися прагматичної нейтральності.

На другому етапі цього процесу перекладач прагне забезпечити повне збереження інформації вихідного повідомлення. Він ураховує те, що реципієнт перекладу належить до іншого мовного колективу, ніж реципієнт оригіналу, має інші знання та життєвий досвід, іншу історію та культуру. У тих випадках, коли подібні розбіжності можуть завадити повноцінному розумінню повідомлення, перекладач усуває ці перешкоди, вносячи до тексту перекладу необхідні синтаксичні зміни [2: 53].

Відсутність у реципієнта перекладу необхідних фонових знань вимагає експліціювання інформації, тобто введення до тексту перекладу відповідних доповнень та роз'яснень. Особливо часто це відбувається у зв'язку з використанням в оригіналі власних імен, географічних назв та назв різноманітних культурно-побутових реалій. В українському перекладі до географічних назв типу американських *Connecticut, Maryland, Virginia*, канадських *Alberta, Manitoba* або англійських *Bedfordshire, Mayfair*, як правило, додаються слова «штат, провінція, графство», які пояснюють ці власні імена та роблять їх зрозумілими для українського читача: *штат Коннектикут, провінція Альберта, графство Бедфорд*.

Уведення пояснювальних елементів також може знадобитись у передаванні назв фірм, установ, друкованих видань тощо: *It was in Picture Post one week about it. — Про це писали в журналі «Пікчер пост»*.

Аналогічні додатки забезпечують розуміння назв різних явищ, пов'язаних із особливостями побуту та життя іншомовного колективу: *...for desert we got Brown Betty, which nobody ate... — ...на десерт подали «Руду Беммі», пудинг із патокою, але його ніхто не їв...* Завдяки поясненню читачу не доведеться ламати голову над тим, що саме принесли на десерт.

У деяких випадках додаткова інформація може бути подана в примітках до тексту: *Her mother had watched variety shows, Morecambe and Wise and the Black and White Minstrels. — Її матуся дивилася різні шоу: за участю Моркема та Уайта, а також Монестрелі*. До цього речення можна додати примітку, яка пояснює, що Моркем і Уайт – видатні коміки, Монестрелі – вокально-інструментальний ансамбль.

Необхідність забезпечити адекватне розуміння реципієнтом повідомлення може примусити перекладача замінити незрозумілий елемент вихідного повідомлення іншим, що містить додаткову інформацію, яка була очевидною для реципієнта оригіналу. Таким чином імпліцитна інформація в оригіналі стає експліцитною в перекладі: *The Prime Minister spoke a few words from a window in Number 10. — Прем'єр-міністр промовив кілька слів із вікна своєї резиденції*. Усім англійцям відомо, що в будинку № 10 по вулиці Даунінг-стріт у Лондоні розташована резиденція прем'єр-міністра, але український читач може цього не знати, тому в перекладі необхідно пояснити значення цієї назви.

Іноді для відтворення прагматичного потенціалу оригіналу в перекладі доводиться випустити окремі деталі, невідомі реципієнту перекладу: *Christie was only elevenpence-ha'penny in the shilling. — У Кресті не всі вдома*.

У перекладі *elevenpence-ha'penny* – монета, якої не існує. Цей вислів ні про що не говорить українському читачеві. Хоча це й веде до незначної втрати інформації, нею можна знехтувати і не відволікати реципієнта на незрозумілі елементи.

Часто заміщення такого типу мають характер генералізації, тобто заміни слова з конкретним значенням на слово із загальним, але більш зрозуміле реципієнтові перекладу: «*The temperature was an easy ninety*», *he said*. – «Спека неймовірна», – промовив він. У цьому прикладі *ninety* означає «дев'яносто градусів за Фаренгейтом». Оскільки система Фаренгейта мало відома українським читачам, її можна було замінити на систему Цельсія, як зазвичай роблять в офіційно-ділових та науково-технічних текстах. Однак у наведеному прикладі цього не можна робити, оскільки слова в тексті належать мешканцю Америки, де така система не використовується. У перекладі застосовується генералізація, оскільки комунікативно важливою є не точна температура, а те, що стояла страшна спека.

Генералізація часто виражається в заміні власного імені (нерідко фірмової назви) загальною назвою, що вказує на приналежність предмета до певного виду: *Parked by a solicitor's office opposite the coffee was a green Morris-Oxford tourer*. – Біля контори адвоката напроти кафе стояв елегантний автомобіль зеленого кольору. Або *I could see my mother going into Harrod's...* – Я уявив, як мама заходить до крамниці... Фірмові назви як автомобіля, так і крамниці не несуть в українській мові того інформаційного навантаження, яке спостерігається в англійському оригіналі, тому вимагають заміни – пояснення.

Відтворення прагматичного потенціалу в перекладі може викликати необхідність конкретизації, заміни слова із загальним значенням на його більш конкретний еквівалент, що розкриє суть явища: *The British people are still profoundly divided on the issue of joining Europe*. На відміну від англійського читача, український може не зрозуміти, в якому значенні вжито слово *Europe*, тому в перекладі доцільно розкрити реальне значення оригіналу: *Серед англійського населення й донині існують глибокі розбіжності в тому, чи слід було Англії вступати до «загального ринку»*.

Названі прийоми перекладу забезпечують адекватне розуміння тексту середньостатистичним реципієнтом, який не є носієм мови оригіналу. Разом із тим, відтворюючи прагматичний потенціал повідомлення, перекладач може орієнтуватися на певну групу реципієнтів, які мають достатній рівень знань у тій сфері, про яку йдеться в тексті. Орієнтація на подібну групу реципієнтів-спеціалістів дозволяє зменшити кількість прагматичних пояснень у перекладі, але, з іншого боку, коли переклад розрахований на групу людей, у яких фоновий рівень знань нижчий, ніж у більшості читачів (нефахівці, діти шкільного віку і т. ін.), існує ймовірність того, що більша частина інформації залишиться незрозумілою, тоді кількість пояснень та уточнень зростає.

Прагматичні проблеми перекладу безпосередньо пов'язані з жанровими особливостями, а також із типом реципієнтів, для яких він призначений [5: 76]. Із суттєвими труднощами в передаванні прагматичного потенціалу

стикаються перекладачі художньої літератури: ці твори в першу чергу розраховані на носіїв мови оригіналу, але вони також мають загальнолюдську цінність, тому часто перекладаються на інші мови. Оскільки в них нерідко описуються факти та події, пов'язані з історією народу, побутом, назвами національних страв, предметів одягу тощо, усе це потребує внесення уточнень з урахуванням прагматичних відмінностей між мовами – з якої перекладають та на яку перекладають – для забезпечення адекватного розуміння тексту реципієнтом перекладу.

Значно рідше виникає необхідність прагматичної перебудови в перекладі науково-технічних матеріалів, розрахованих на фахівців у певній галузі знань, які володіють в усіх країнах приблизно однаковим обсягом інформації. Пояснення необхідні лише для назв фірм, національних одиниць виміру, специфічних номенклатурних назв.

Важливу роль у забезпеченні прагматичної адекватності перекладу відіграють і соціолінгвістичні фактори, які зумовлюють відмінності окремих груп носіїв мови. Наприклад, додаткові труднощі виникають тоді, коли в тексті оригіналу є відхилення від загальноприйнятої норми іноземної мови, тобто вживаються субстандартні норми: територіально-діалектальні, соціально-діалектальні, контаміновані (імітують вимову іноземця).

Елементи територіальних діалектів, які вживаються в тексті оригіналу, не піддаються перекладу, оскільки вони є лише засобом спілкування, при цьому перекладач повинен володіти цим діалектом достатньою мірою. Часто діалектні форми вживаються в текстах художньої літератури з метою «мовної характеристики окремих персонажів, їх ідентифікації як мешканців певного регіону, де розмовляють на цьому діалекті іноземної мови» [1: 35], у такому разі відтворення діалектних особливостей іноземної мови ув перекладі нічого не дасть, оскільки для реципієнта перекладу вони не виконують функції ідентифікації і будуть просто недоречними. Якщо в англійському оригіналі вжито лондонський діалект «кокні» (cockney), де звук *h* додається до слів, що не мають його в стандартному варіанті мови, і вживається там, де він повинен бути, то в українській мові подібні зміни призведуть до нісенітниці. Це так само неприродно, як німець, що розмовляє з діалектними особливостями мешканця Одеси або західних регіонів України.

Часто територіальні діалекти тісно пов'язані з соціальною характеристикою їх носіїв і використання їх в оригіналі вказує на приналежність персонажа до певної соціальної групи. Тобто вони виконують функцію соціального діалекту, який характеризує мову певної соціальної групи людей. Лінгвістичні особливості соціального діалекту мають більш загальний, нелокальний характер, оскільки аналогічні професії існують у багатьох народів, тому зовсім нескладно передати додаткову інформацію, яку містять елементи соціального діалекту. Наприклад, перекладач має змогу вжити для передавання висловлювання англійського лікаря специфічні слова та вислови, поширені серед українських медпрацівників. Вирішення цієї проблеми полегшує та обставина, що соціальний діалект відрізняється від загальнонародного лише окремими мовними особливостями, що називаються

«маркерами» (markers). *He do look quiet, don't 'e? D'e know 'oo 'e is, Sir? – Вигляд у нього спокійний, чи не так? Часом не знаєте, сер, хто він такий?* Сукупність граматичних (don't замість doesn't) та фонетичних ('e замість he, 'e замість you, 'oo замість who) ознак вказує на те, що говорить проста людина, а в перекладі це передається просторічним зворотом: «*Часом не знаєте?*»

Особливу проблему для перекладача становить передавання мови іноземця, наведеної в оригіналі. Поява контамінованих форм може бути мимовільною або навмисною. У першому випадку автор тексту, недостатньо володіючи іноземною мовою, уживає перекручені слова мимоволі. Подібні помилки вказують на те, що мовець належить до іншого мовного колективу. Слухач або читач у цьому випадку співвідносить почуте або прочитане з правильними формами і, здогадуючись, яка форма мала на увазі, сам робить «переклад» із контамінованої на літературну мову.

В іншому випадку контаміновані форми вживаються для того, щоб акцентувати особливості мови іноземця, і слугують одним із засобів творення прагматичного потенціалу тексту. Це означає, що відтворення прагматичної функції таких форм є завданням перекладача. При цьому перекладач або використовує вже традиційні способи відображення мови іноземця, або йому доводиться винаходити нові способи передавання контамінованої мови. У багатьох мовах існують загальноприйняті способи передавання мови представника певного іншомовного колективу, що дозволяє реципієнту безпомилково визначити, представник якої країни говорить, адже вимова німця, що намагається розмовляти англійською чи українською, не схожа на вимову китайця. Засоби передавання контамінованої мови досить умовні, хоча можуть відображати реальні розбіжності в мовах. Наприклад, помилки у виборі дієслівних форм характерні для всіх іноземців, що говорять українською, а заміна синтетичної форми майбутнього часу на аналітичну («я буду приходити» замість «прийду») характерна для німця, але не для француза. За наявності в мові перекладу загальноприйнятого способу передавання певного типу контамінованої мови перекладач використовує його незалежно від характеру контамінованих форм в оригіналі: *We blingce beer. Now you play. – Моя принесла пиво, твоя тинель платити.*

Навмисна контамінація в перекладі може бути суцільною, коли перекручується вся або більша частина розмови іноземця, або вибірковою, коли перекручуються лише деякі слова, спрощуються граматичні форми, складнопрядні речення замінюються простими.

У багатьох випадках перед перекладачем ставиться завдання створити текст, що матиме вплив на реципієнта перекладу, відповідний до того впливу, який має оригінал на носіїв мови, а отже становитиме таку саму художньо-естетичну цінність.

Прочитавши в українському перекладі твори В. Шекспіра, Ч. Дікенса та Р. Бернса, український читач повинен відчути силу літературного таланту автора оригіналу. Якщо перекладачеві вдалося досягти цієї мети, можна впевнено сказати, що комунікативний ефект оригіналу збережено. Хоча, звичайно, складно досягти аналогічної реакції реципієнтів оригіналу та

перекладу, однак відомі випадки, коли перекладачеві вдається викликати кращу реакцію читачів на переклад, ніж це вдалося автору оригіналу. Так, наприклад, у Радянському Союзі вірші Р. Бернса у перекладі С. Маршака були більш популярними, ніж в Англії. Оскільки комунікація не може бути безцільною, прагматика є невід'ємною характеристикою комунікації. Тому в лінгвістичній прагматиці акцент переноситься із семантичного змісту тексту на його комунікативну мету.

Та обставина, що лінгвістична прагматика звертається передусім до читача як до критерію у виборі мовних засобів дає право перекладачеві здійснювати необхідні синтаксичні або лексичні заміни. Ураховуючи всі складники мотивації, перекладач може розраховувати на те, що його переклад із максимальною точністю відтворить саме той прагматичний зміст, що й оригінал.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Джейк Т.** Вопросы прагматики текста / Т. Джейк // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1998. — Вып. 8. — 35 с.
2. **Остин Дж.Л.** Слово как действие / Дж.Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. — М, 1986. — Вып. 17. — С. 22—129.
3. **Селиванова Е.А.** Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. — К. : Фитосоцицентр, 2002. — 336 с.
4. **Соссюр Ф.** Курс загальної лінгвістики / Ф. де Соссюр // Праці з мовознавства. — М. : Прогрес. — 1977. — С. 31—269.
5. **Craig Ch.P.** Cicero's Strategy in Speech for Plancius / **P.Ch. Craig** // American Journal of Philology. — 1990. — vol. 111. — n. 1. — PP. 75—250.